

12. Kobeleva, DL 2020, 'The Future of Humanism: The Place of Man in Technogenic Civilization', *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Philosophy Series*, no. 63, pp. 155–165, <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2020-63-17>
13. Kobeleva, DL 2026, 'The Contemporary (Non)Humanistic Era: Contradictory Values of Humanism in Modern Culture', *Bulletin of the Humanities*, no. 17, <https://doi.org/10.5281/zenodo.19470330>
14. Krymskyi, S 2008, *Zapyty filosofskykh smysliv*, Parapan, Kyiv.
15. Kyvliuk, OP 2024, 'Transhumanism and Posthumanism: Reflection of Contemporary Philosophical-Anthropological Theory', in *V Academic Readings in Memory of Professor H. I. Volynka*, Liha-Pres, Lviv–Torun, pp. 104–107, <https://doi.org/10.36059/978-966-397-381-4-30>
16. Kebuladze, V 2019, *Phenomenology of Experience*, Dukh i Litera, Kyiv.
17. Krymskyi, S 2008, *Zapyty filosofskykh smysliv*, Parapan, Kyiv.
18. Trach, YV 2019, 'Transhumanism as a Worldview Concept', *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Philosophy*, no. 4, pp. 112–118.
19. UNESCO 2021, *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*, UNESCO, Paris.

Надійшло до видання / Received
Прийнято до друку / Accepted

23.12.2025
12.01.2026

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-9
УДК 130.2:502.1

ГУМАНІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНТЕЇЗМУ В ЕПОХУ АНТРОПОЦЕНУ

Д. Д. Фень

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Практична діяльність людини постає як спосіб активної трансформації світу, що передбачає систематичне втручання в буття природи та її внутрішню організацію. У сучасному науковому дискурсі ці процеси осмислюються крізь призму концепту антропоцену, який фіксує незворотний характер антропогенних змін довкілля. Водночас технологічні досягнення та розширення можливостей людського впливу супроводжуються загостренням екологічних ризиків, виснаженням природних ресурсів і зростанням невизначеності щодо подальших умов існування людини. Це засвідчує, що наявні стратегії екологічної відповідальності залишаються переважно декларативними і не підкріплені цілісними світоглядними орієнтирами, здатними забезпечити переосмислення взаємовідношення людини і природи.

Постановка проблеми. У сучасних підходах до осмислення взаємовідношення людини і природи домінує утилітарна редукція природи до ресурсу, що зумовлює її інструменталізацію в межах техногенної раціональності. Проте недостатньо розробленим залишається питання формування альтернативних світоглядних моделей, у яких природа постає не як об'єкт використання, а як онтологічна основа людського буття. У цьому контексті принцип антеїзму потребує концептуалізації не як метафоричний образ зв'язку людини із землею, з природою, а як цілісна світоглядна настанова, здатна слугувати теоретичною основою для переосмислення гуманістичних засад взаємовідношення людини і природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз взаємовідношення людини і природи в умовах антропоцену посідає одне з центральних місць у сучасному науковому дискурсі. Концепт антропоцену, запропонований П. Крутценом та Е. Штормером, інтерпретується не лише як позначення нової геологічної епохи, але й як концептуальна рамка для критичного переосмислення місця людини у світі. У працях Т. Інголда, А. Несса, Й. Рокстрема, А. Перссон та інших акцентується на необхідності перегляду усталених моделей взаємодії людини і природного середовища та переходу до більш інтегративних підходів, що враховують взаємозалежність екологічних, соціальних і культурних процесів.

Водночас у філософії освіти, зокрема у дослідженнях С. Стерлінга, а також у концепціях екологічно орієнтованої освіти, розроблених Д. Орром, наголошується на необхідності трансформації освітніх практик як передумови формування нових світоглядних орієнтацій. Ці

підходи розширюють розуміння екологічної проблематики, включаючи її у сферу ціннісних і культурних змін. У межах української філософської традиції проблема взаємовідношення людини і природи осмислюється через категорії укоріненості, відповідальності та духовності. У працях А. Єрмоленка, В. Крисаченка, М. Кисельова, А. Толстоухова екологічна проблематика розглядається в контексті етичної відповідальності, формування екологічної культури та засад сталого розвитку. Разом із тим, попри значний масив досліджень, недостатньо розробленим залишається питання концептуалізації таких світоглядних підходів, які б дозволяли подолати інструментальне розуміння природи та відновити її онтологічний статус у структурі людського буття. У цьому контексті принцип антеїзму потребує подальшого філософського осмислення.

Постановка завдання. Принцип антеїзму набуває особливого значення як концептуальна підстава для філософського осмислення взаємовідношення людини і природи в умовах антропоцену, де загострюється проблема збереження їхньої цілісності та гуманістичного виміру. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування антеїзму як філософського принципу укоріненості людини у природному світі та виявлення його значення у трансформаціях взаємовідношення людини і природи в епоху антропоцену. Відповідно до мети дослідження визначено такі завдання: по-перше, визначити антропоцен як сучасну епоху трансформації взаємовідношення людини і природи; по-друге, проаналізувати сучасні соціокультурні практики реагування на екологічні виклики у контексті амбівалентності людської діяльності; по-третє, обґрунтувати гуманістичний потенціал антеїзму як світоглядної настанови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Епоха антропоцену демонструє ситуацію системного перевищення споживання природних ресурсів над відновлювальними можливостями екосистем, що свідчить про формування стану екологічної заборгованості перед майбутніми поколіннями. Така динаміка засвідчує поглиблення руйнування фундаментального зв'язку між людиною і природним світом, у межах якого людська діяльність набуває планетарного масштабу, впливаючи не лише на ландшафти, а й на функціонування біосфери в цілому. У цих умовах актуалізується потреба у критичному переосмисленні ідеї людської могутності, що традиційно ґрунтується на настанові безмежного перетворення світу та супроводжується ігноруванням її деструктивних наслідків. У цьому контексті антеїзм постає як світоглядна парадигма, що дозволяє відновити уявлення про людину як істоту, укорінену у природному бутті, та осмислити людство як історичну спільноту, відповідальну за збереження умов власного існування. Звернення до антеїзму відкриває можливість утвердження принципу відповідальності за майбутні покоління, водночас актуалізуючи необхідність екологічного повороту як інтелектуальної трансформації сучасного мислення. Такий поворот передбачає перегляд усталених ціннісних орієнтацій, зокрема ідеології безмежного економічного зростання, що визначає логіку техногенної цивілізації.

Висновки. Сучасна епоха антропоцену фіксує не лише екологічну кризу, а передусім глибинну трансформацію способу людського буття у світі. Руйнування зв'язку між людиною і природним середовищем, інструменталізація довкілля та редукція його до ресурсу зумовили ситуацію, за якої людство постає як визначальний чинник планетарних змін, водночас втрачаючи здатність до співбуття з природою. Екологічні виклики набувають комплексного характеру, виявляючись як у матеріальному вимірі (накопичення відходів, виснаження ресурсів, кліматичні зміни), так і у світоглядному — через утвердження антропоцентризму, ілюзії контролю та відчуження від Землі. У цьому контексті особливого значення набуває усвідомлення амбівалентності антропологічної позиції: людина постає одночасно джерелом екологічної деструкції і суб'єктом практик її подолання. Технічні засоби реагування на екологічні загрози виявляють свою обмеженість за відсутності трансформації світоглядних засад, що визначають характер взаємодії людини з природним світом. Так, практики геоінженерії та екологічні ініціативи репрезентують подвійність сучасної ситуації: прагнення до тотального контролю і водночас спроби відновлення порушеної рівноваги, не усуваючи при цьому онтологічних підстав кризи. У цьому вимірі гуманістичний потенціал принципу антеїзму полягає у його здатності утверджувати людину як істоту, укорінену у природному бутті, та водночас окреслювати межі допустимого втручання у природні процеси, актуалізуючи принцип відповідальності перед майбутніми поколіннями.

Ключові слова: антропоцен, антеїзм, взаємовідношення людини і природи, гуманістичний потенціал, екологічна криза, інструменталізація природи.

THE HUMANISTIC POTENTIAL OF ANTEISM IN THE AGE OF THE ANTHROPOCENE

Denys Fen

Abstract.

Relevance of the research. Human practical activity appears as a mode of active transformation of the world, which presupposes systematic intervention into the being of nature and its

internal organization. In contemporary scientific discourse, these processes are interpreted through the lens of the Anthropocene concept, which captures the irreversible character of anthropogenic environmental changes. At the same time, technological advancements and the expansion of human influence are accompanied by the intensification of ecological risks, the depletion of natural resources, and growing uncertainty regarding the future conditions of human existence. This indicates that existing strategies of ecological responsibility remain largely declarative and are not supported by coherent worldview orientations capable of ensuring a rethinking of the human–nature relationship.

Problem statement. Within contemporary approaches to interpreting the human–nature relationship, a utilitarian reduction of nature to a mere resource predominates, resulting in its instrumentalization within the framework of technogenic rationality. However, the development of alternative worldview models remains insufficiently elaborated—models in which nature is understood not as an object of use, but as the ontological foundation of human existence. In this context, the principle of anteism requires conceptualization not as a metaphorical representation of the human bond with the earth and nature, but as a coherent worldview orientation capable of serving as a theoretical foundation for rethinking the humanistic basis of the human–nature relationship.

Analysis of recent research and publications. The analysis of the human–nature relationship in the context of the Anthropocene occupies a central place in contemporary scientific discourse. The concept of the Anthropocene, proposed by P. Crutzen and E. Stoermer, is interpreted not only as a designation of a new geological epoch, but also as a conceptual framework for critically rethinking the place of humans in the world. In the works of T. Ingold, A. Naess, J. Rockström, Å. Persson and others, emphasis is placed on the need to revise established models of interaction between humans and the natural environment and to move toward more integrative approaches that take into account the interdependence of ecological, social, and cultural processes. At the same time, in the philosophy of education, particularly in the studies of S. Sterling, as well as in the concepts of ecologically oriented education developed by D. Orr, the necessity of transforming educational practices is emphasized as a prerequisite for the formation of new worldview orientations. These approaches expand the understanding of ecological issues by incorporating them into the sphere of value-based and cultural transformations. Within the Ukrainian philosophical tradition, the problem of the human–nature relationship is interpreted through the categories of rootedness, responsibility, and spirituality. In the works of A. Yermolenko, V. Kryssachenko, M. Kyselov, and A. Tolstoukhov, ecological issues are examined in the context of ethical responsibility, the formation of ecological culture, and the principles of sustainable development. At the same time, despite the considerable body of research, the issue of conceptualizing such worldview approaches that would enable overcoming the instrumental understanding of nature and restoring its ontological status within the structure of human existence remains insufficiently developed. In this context, the principle of anteism requires further philosophical elaboration.

Research task. The principle of anteism acquires particular significance as a conceptual foundation for the philosophical interpretation of the human–nature relationship in the context of the Anthropocene, where the problem of preserving their integrity and humanistic dimension becomes increasingly acute. The aim of the study is to provide a theoretical substantiation of anteism as a philosophical principle of human rootedness in the natural world and to reveal its significance in the transformations of the human–nature relationship in the Anthropocene. In accordance with this aim, the following research objectives are defined: first, to conceptualize the Anthropocene as a contemporary epoch of transformation in the human–nature relationship; second, to analyze contemporary socio-cultural practices of responding to environmental challenges in the context of the ambivalence of human activity; third, to substantiate the humanistic potential of anteism as a worldview orientation.

Main material presentation. The Anthropocene is characterized by a systemic excess of natural resource consumption over the regenerative capacities of ecosystems, which indicates the emergence of a condition of ecological indebtedness to future generations. This dynamic reflects the deepening disruption of the fundamental relationship between humans and the natural world, within which human activity has acquired a planetary scale, affecting not only landscapes but also the functioning of the biosphere as a whole. Under these conditions, there arises a need for a critical rethinking of the idea of human power, traditionally grounded in the notion of unlimited transformation of the world and accompanied by the neglect of its destructive consequences. In this context, anteism emerges as a worldview paradigm that enables the restoration of the understanding of the human as a being rooted in nature and allows for the interpretation of humanity as a historical community responsible for preserving the conditions of its own existence. The appeal to anteism opens the possibility of affirming responsibility toward future generations, while simultaneously actualizing the need for an ecological turn as an intellectual transformation of contemporary thinking. Such a turn presupposes a revision of established value orientations, particularly the ideology of unlimited economic growth that underpins the logic of technogenic civilization.

Conclusions. The contemporary epoch of the Anthropocene demonstrates not only an ecological crisis but also a profound transformation in the mode of human existence in the world. The disruption of the relationship between humans and nature, the instrumentalization of the environment, and its reduction to a resource have led to a situation in which humanity becomes a significant factor of planetary change,

while simultaneously losing its capacity for co-existence with the natural world. Environmental challenges today are complex and manifest themselves both in the material dimension (waste accumulation, resource depletion, climate change) and in the worldview dimension—through anthropocentrism, the illusion of control, and alienation from the Earth. In this context, particular importance is attached to the recognition of the ambivalence of the anthropological position: humans act simultaneously as a source of ecological destruction and as subjects of practices aimed at overcoming it. Technical solutions to environmental problems remain limited without a transformation of the worldview foundations that determine human interaction with nature. Practices such as geoengineering and environmental initiatives demonstrate this duality—an aspiration for control and attempts to restore balance—yet they do not eliminate the ontological causes of the crisis. In this context, the humanistic potential of anteism lies in its ability to affirm the human as a being rooted in nature and to define the limits of permissible intervention in natural processes, thereby actualizing responsibility toward future generations.

Key words: Anthropocene, anteism, human–nature relationship, humanistic potential, ecological crisis, instrumentalization of nature.

Актуальність теми дослідження. Практична діяльність людини постає як спосіб активної трансформації світу, що передбачає систематичне втручання в буття природи та її внутрішню організацію. У сучасному науковому дискурсі ці процеси осмислюються крізь призму концепту антропоцену, який фіксує незворотний характер антропогенних змін довкілля. Технологічні досягнення та розширення можливостей людського впливу супроводжуються загостренням екологічних ризиків, виснаженням природних ресурсів і зростанням невизначеності щодо подальших умов існування людини. Водночас наявні стратегії екологічної відповідальності залишаються переважно декларативними і не підкріплені цілісними світоглядними орієнтирами, здатними забезпечити переосмислення взаємовідношення людини і природи. Самовпевненість людини призвела до нівелювання цінності життя не-людських форм існування та втрати усвідомлення природи як співдієвця. Як наслідок, відбулося певне заперечення природи як онтологічної умови існування самої людини. Сьогоднішній стан природи метафорично можна позначити як “буття на межі виснаження”, що є наслідком бездумної діяльності людства, яке довгий час не усвідомлювало створену ним самими ілюзію щодо власної величі.

Постановка проблеми. У сучасних підходах до осмислення взаємовідношення людини і природи домінує утилітарна редукція природи до ресурсу, що зумовлює її інструменталізацію в межах техногенної раціональності. Проте недостатньо розробленим залишається питання формування альтернативних світоглядних моделей, у яких природа постає не як об’єкт використання, а як онтологічна основа людського буття. У цьому контексті принцип антеїзму потребує концептуалізації не як метафоричний образ зв’язку людини із землею, з природою, а як цілісна світоглядна настанова, здатна слугувати теоретичною основою для переосмислення гуманістичних засад взаємовідношення людини і природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз взаємовідношення людини і природи в умовах антропоцену посідає одне з центральних місць у сучасному науковому дискурсі. Концепт антропоцену, запропонований П. Крутценом та Е. Штормером [8], інтерпретується не лише як позначення нової геологічної епохи, але й як концептуальна рамка для критичного переосмислення місця людини у світі. У працях Т. Інголда [9], А. Несса [11], Й. Рокстрема [14] та інших акцентується на необхідності перегляду усталених моделей взаємодії людини і природного середовища та переходу до більш інтегративних підходів, що враховують взаємозалежність екологічних, соціальних і культурних процесів.

Водночас у філософії освіти, зокрема у дослідженнях С. Стерлінга [15], а також у концепціях екологічно орієнтованої освіти, розроблених Д. Орром [12], наголошується на необхідності трансформації освітніх практик як передумови формування нових світоглядних орієнтацій: “За таких умов академічна спільнота має діяти на випередження, переосмислюючи власні підходи та орієнтуючись на більш трансформативні, соціально залучені та спрямовані у майбутнє моделі навчання і викладання, здатні сприяти позитивному особистісному й соціальному розвитку” [15, р. 30]. Ці підходи дозволяють долучити екологічні питання, включаючи її у сферу ціннісних і культурних змін. У межах української філософської традиції проблема взаємовідношення людини і природи осмислюється через категорії укоріненості, відповідальності та духовності. У працях А. Єрмоленка, В. Крисаченка, М. Кисельова, А. Толстоухова екологічна проблематика

розглядається в контексті етичної відповідальності, формування екологічної культури та засад сталого розвитку. Разом із тим, попри значний масив досліджень, недостатньо розробленим залишається питання концептуалізації таких світоглядних підходів, які б дозволяли подолати інструментальне розуміння природи та відновити її онтологічний статус у структурі людського буття. У цьому контексті принцип антеїзму потребує подальшого філософського осмислення.

Постановка завдання. Принцип антеїзму набуває особливого значення як концептуальна підстава для філософського осмислення взаємовідношення людини і природи в умовах антропоцену, де загострюється проблема збереження їхньої цілісності та гуманістичного виміру. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування антеїзму як філософського принципу укоріненості людини у природному світі та виявлення його значення у трансформаціях взаємовідношення людини і природи в епоху антропоцену. Відповідно до мети дослідження визначено такі завдання: по-перше, визначити антропоцен як сучасну епоху трансформації взаємовідношення людини і природи; по-друге, проаналізувати сучасні соціокультурні практики реагування на екологічні виклики у контексті амбівалентності людської діяльності; по-третє, обґрунтувати гуманістичний потенціал антеїзму як світоглядної настанови.

Методологія дослідження ґрунтується на таких підходах: філософсько-антропологічному, що дає змогу осмислити взаємовідношення людини і природи як спосіб буття людини у світі; герменевтичному, спрямованому на інтерпретацію смислових трансформацій сучасного екологічного дискурсу; системному, що дозволяє розглядати екологічні процеси як цілісний комплекс взаємопов'язаних природних і соціокультурних явищ.

Виклад основного матеріалу. Сучасна епоха, окреслена як антропоцен, засвідчує системне перевищення споживання природних ресурсів над відновлювальними можливостями екосистем. Йдеться про своєрідну “перевитрату” природного капіталу, що формує стан екологічної заборгованості перед майбутніми поколіннями. У цих умовах посилюється руйнування фундаментального зв'язку між людиною і природним світом, тоді як людська діяльність набуває масштабу, здатного змінювати не лише ландшафт планети, а й функціонування біосфери загалом, спричиняючи глибокі трансформації екосистемних процесів. У цьому контексті людина постає як один із ключових геологічних агентів сучасності, що визначає характер і спрямованість планетарних змін [8]. Відбулося прискорення перетворення природи на об'єкт керування саме людиною, про що свідчать практики геоінженерії. Епоха антропоцену вирізняється передусім трансформацією практик взаємодії людини з природою.

Принцип антеїзму доцільно розглядати як світоглядну настанову, здатну повернути людство до природовимірності як способу співбуття з довкіллям, що повинен виступити головним імперативом епохи антропоцену. Так, постнекласична наука, визначивши принцип людиновимірності як один із провідних для сучасної науки, на жаль, не змогла подолати антропоцентричність у поглядах сучасної людини; йдеться про співмірність явищ та феноменів відповідно до людини. Водночас узгодженість діяльності людини та природи і досі залишається у царині обґрунтування науковців-екологів. У цьому сенсі антеїзм виступає вже не лише як світоглядна настанова, а як спосіб критичного аналізу сучасних соціокультурних практик, що визначають характер взаємодії людини і природного середовища.

Поряд із цим відбувається абсолютизація образу людини як адміністратора природного світу, що супроводжується виникненням нових практик, спрямованих на усунення наслідків власної діяльності. Б. Латур наголошує на певній перевазі антропоцену, яка полягає в тому, що він “допомагає, навіть підштовхує до оновлення природознавства – це також означає відмову епістемологічно спиратися на поняття роздвоєності [природи та культури] і відкидання інших форм знання” [3, с. 40]. Натомість природовимірність у контексті антеїзму означає не просто етичне “дбайливе ставлення” до природи, а визнання її як співбуттєвої основи людського існування. Саме тому вона набуває особливої значущості в епоху антропоцену як підстава для переосмислення меж і способів людської діяльності. Використання концепту антропоцену дозволяє не лише констатувати масштаби антропогенного впливу, а й поставити під сумнів саму дихотомію “природа – культура”, яка лежить в основі техногенної раціональності. У цьому сенсі антеїзм може бути

інтерпретований як спроба подолання цієї дихотомії через утвердження співбуттєвого характеру взаємовідношення людини і природи.

Незалежним аналітичним центром “Глобальна мережа екологічного сліду” для позначення сучасного стану природи використовується кореляція “екологічний слід – екологічний дефіцит”. Науковці підкреслюють, що біоємність Землі, тобто її здатність відновлювати ресурси, є обмеженою, тому екологічний дефіцит виникає внаслідок їх руйнівного використання людством. Водночас концепт “біоємність” свідчить про здатність системи витримувати людські технології та наслідки життєдіяльності людства. Дослідники зауважують: “Біоємність може змінюватися з року в рік через клімат, управління, а також через те, які частини вважаються корисними вкладками в економіку людини” [10]. У цьому зв’язку варто пригадати теорію Мальтуса, згідно з якою чисельність людей збільшується в геометричній прогресії, а здатність планети забезпечувати людство ресурсами – в арифметичній.

Для ілюстрації негативної динаміки стану природних ресурсів у сучасному світі використовується показник “День екологічного боргу”, який фіксує момент вичерпання річного обсягу відновлюваних ресурсів і дозволяє розглядати сучасну ситуацію як існування людства в умовах системного перевищення екологічних меж. Аналітичні дані засвідчують стійку тенденцію до зсуву цієї межі: якщо у 1971 році вона припадала на 25 грудня, то у 1980 – на 16 листопада, у 1990 – на 18 жовтня, у 2000 – на 17 вересня, у 2010 – на 10 серпня, а у 2025 – вже на 1 серпня. Водночас у 2020 році, на тлі глобального уповільнення економічної активності, спричиненого пандемією COVID-19, зафіксовано тимчасове зміщення дати до 16 серпня, що, однак, не змінило загальної тенденції до зростання екологічного навантаження [10].

Екологічні виклики сучасності постають як наслідок деформованої реалізації людських прагнень і втрати чуттєвої спорідненості з природою, що спричиняє відчуження від Землі та утвердження інструменталістського ставлення до неї, загострюючи саму умову людського існування. Як слушно зауважує Грета Тунберг, людство вже “перетнуло невидиму межу”, що вимагає не декларацій, а радикального перегляду власної поведінки [5, с. 107]. Отже, масштаби антропогенного впливу істотно перевищують межі екологічно допустимих змін довкілля, актуалізуючи проблему граничності перетворювальної активності людини. Це дає підстави говорити не лише про екологічну, а й про екзистенційну кризу сучасної людини. На цьому наголошується в енцикліці “Laudato si’”, де зазначено: “Однак недостатньо думати про різні види лише як про потенційні ‘ресурс’”, які можна експлуатувати, нехтуючи тим фактом, що вони мають цінність самі по собі. Щороку зникають тисячі видів рослин і тварин, про які ми ніколи не дізнаємося, яких наші діти ніколи не побачать, бо вони втрачені назавжди. Переважна більшість вимирає з причин, пов’язаних з діяльністю людини. Через нас тисячі видів більше не прославлятимуть Бога самим своїм існуванням, ані не передаватимуть нам своє послання. Ми не маємо такого права” [13, § 33].

Ця ситуація вимагає критичного переосмислення ідеї людської могутності, в межах якої ігноруються, а іноді й підтримуються деструктивні ефекти перетворювальної діяльності. Інакше кажучи, антропоцен демонструє наслідки антропологічного тиску на природний світ, серед яких особливою трагічністю вирізняється Чорнобильська катастрофа. Про те, що людство продовжує перетинати цю межу, свідчать сучасні екологічні лиха, зокрема руйнівні повені у Карпатському регіоні, спричинені масовим вирубуванням лісів [4]. Це дозволяє зробити висновок, що саме економічна діяльність людини є одним із визначальних чинників руйнування природного середовища. Водночас до цього чинника додаються наслідки воєнних дій, серед яких особливо руйнівними є ті, що спричинені воєнною агресією рф.

Екологічні практики набувають як інституційного, так і повсякденного характеру. Зокрема, у країнах Глобального Півдня (Бангладеш, Філіппіни, Індонезія, Непал, Південна Африка) формується специфічний сегмент на ринку пранці. З’являються спеціалісти, діяльність яких пов’язана з очищенням водних екосистем, забруднених унаслідок стрімкої урбанізації, як-от “збирач пластику”, що засвідчує інституціоналізацію екологічної кризи на рівні повсякденної праці. Ба більше, епоху антропоцену можна означити як епоху пластику, який імітує справжню природу. Так, для Т. Г. Ерікена пластик – це зомбі-матеріал, який є безсмертним, але водночас він заперечує саме життя. Наслідки цієї ситуації варто розглядати не лише як симптом екологічної кризи, а як виклики існування людини доби

антропоцену. У таких умовах земля не очищується, а накопичує токсичну “пам’ять” людської діяльності в умовах принципу “очам не видно – серце не болить” [1, с. 81].

Одним із ключових глобальних викликів сучасності є зміна клімату. Символом усвідомлення відповідальності за екологічне майбутнє стало встановлення у 2020 році в Нью-Йорку Кліматичного годинника – цифрової інсталяції, що візуалізує часові межі, в яких людство ще здатне запобігти катастрофічним наслідкам власної діяльності. Його призначення полягає у фіксації критичного порогу підвищення глобальної температури, визначеного Паризькою угодою на рівні 1,5 °C, перевищення якого означатиме незворотні зміни кліматичної системи: “...кліматичний годинник показує, скільки часу залишилося до того, як подальші викиди CO₂ призведуть до глобального потепління щонайменше на 1,5 °C” [6].

Поряд із фізичною інсталяцією створено онлайн-версії годинника, що дають змогу відстежувати темп наближення до цієї межі. За даними ресурсу Climate Clock, станом на 4 червня 2025 року людству залишалось приблизно 4 роки і 48 днів до вичерпання вуглецевого бюджету [7]. Аналогічні інсталяції з’явилися у Глазго, Сеулі, Берліні та інших містах, що засвідчує прагнення глобальної спільноти не лише усвідомити масштаб проблеми, а й публічно артикулювати часові межі для екологічної дії. У цьому контексті кліматичний годинник постає не просто як технологічний артефакт, а як символ “екологічного рахунку”, який не може бути відкладений. Цю думку радикалізує Г. Тунберг, зауважуючи: “Планета важко хворіє, і нам потрібен детальний протокол лікування. Ми потребуємо невідкладної допомоги. Та, замість цього, у кращому разі, обираємо своїм методом лікування молитву і віру. Хоча відсутнє будь-яке розуміння хвороби. Це наче відмовитися від екстреного хірургічного втручання в надії, що хтось винайде якісь магічні ліки” [5, с. 171]. Ця ситуація вимагає переосмислення ставлення людини до світу й визначення відповідальності за ці наслідки, з метою усвідомлення причинно-наслідкових зв’язків та подолання обмеженості інструменталістського підходу.

Технічне вирішення неефективне, якщо не змінено світоглядної основи, на якій ґрунтується сучасна цивілізація. Визнання антеїзму як парадигми екологічного мислення відкриває можливість не лише звернутися до глибинного принципу взаємозв’язку людини і природи, а й зрозуміти людство як цілісну історичну спільноту, яка пов’язана водночас із минулим і майбутнім. У цьому вимірі антеїзм виступає символом укоріненості людини, звернення до якого дозволяє посилити принцип відповідальності за майбутні покоління. Принцип антеїзму варто розглядати як світоглядний “оберіг” проти перетворення Землі на штучний простір. Ідеться про потребу в екологічному повороті як інтелектуальній революції, що дозволить змінити сталі ціннісні системи, пов’язані ідеологією безмежного економічного зростання.

Нідерландський архітектор Рем Колгас у своєрідному есеї, побудованого у формі послідовності запитань, змушує читача замислитися над долею людства. Така форма не дає готових відповідей, а, навпаки, спонукає до рефлексії щодо нищівної діяльності людини у просторі Землі. Запитання, що їх формулює автор, спрямовані на осмислення як майбутнього людства, так і його теперішнього стану: “А як ви вчитеся поратися в саду, обробляти город? Чи є зв’язок між супутником, небом і потойбіччям? Чи турбує нас, як косити, обтинати, стригти... ландшафт? Чи вимостимо його плиткою? Асфальтом? ... Як нам думати про Землю? Як про дорогоцінну кулю, яку треба зберегти за всяку ціну, або як про дисфункціональну сферу, яка не виживе без нашого втручання” [2, с. 121–154]. Ця серія запитань виявляє глибоку амбівалентність сучасного ставлення до природи: вона одночасно постає як об’єкт технічного контролю і як втрачене середовище співбуття. У цьому сенсі рефлексія Р. Колгаса фіксує кризу природовідношення, подолання якої вимагає не лише технологічних відповідей, а передусім переосмислення самих підстав людського існування у світі.

Отже, принцип антеїзму постає як філософська основа формування екологічної свідомості, актуалізованої викликами антропоцену. У цьому вимірі він відкриває перспективу переосмислення підстав людського буття та формування нової екологічної антропології (В. Табачковський), зорієнтованої на відновлення співбуття людини і природного світу.

Висновки. Сучасна епоха антропоцену фіксує не лише екологічну кризу, а насамперед глибинну трансформацію способу буття людини у світі. Руйнування

взаємозв'язку між людиною і природою, інструменталізація довкілля та зведення його до ресурсу призвели до формування ситуації, в якій людство постає як потужний чинник планетарних змін, водночас втрачаючи здатність до співбуття з природним світом.

Сучасні екологічні виклики мають комплексний характер і проявляються як у матеріальному вимірі (накопичення відходів, виснаження ресурсів, зміна клімату), так і у світоглядному (антропоцентризм, ілюзія контролю, відчуження від Землі). Особливого значення набуває усвідомлення амбівалентності сучасної антропологічної позиції, коли людина одночасно виступає джерелом екологічної деструкції і суб'єктом практик її подолання. Водночас технічні засоби вирішення екологічних проблем залишаються обмеженими без трансформації світоглядних засад, які визначають характер взаємодії людини з природою. Сучасні практики, зокрема геоінженерія чи екологічні ініціативи, засвідчують як прагнення до контролю, так і спроби відновлення порушеної рівноваги, проте не усувають фундаментальної причини кризи. У цьому контексті гуманістичний потенціал принципу антеїзму полягає у тому, що останній виступає світоглядною настановою, що підсилює відповідальність за майбутні покоління та окреслює межі допустимого втручання у природні процеси.

Список використаних джерел:

1. Еріксен, ТГ 2019. *Сміття і люди. Зворотний бік споживання* / пер. з норвезьк. Київ : Ніка-Центр, 224 с.
2. Колгас, Р 2021. '?. А комусь ще потрібні міста? Екологія проти модернізації, за ред. Б. Філоненка. Харків : IST Publishing, с. 119–155.
3. Латур, Б, Стенгерс, І, Цзин, А & Бубандт, Н 2021. 'Антропологи говорять: про капіталізм, екологію, апокаліпсис', *А комусь ще потрібні міста? Екологія проти модернізації*, за ред. Б. Філоненка, Харків : IST Publishing, с. 19–53.
4. *Наслідки негоди в Україні: еколог заявив, що вирубка лісів призводить до руйнівних повеней у Карпатах (n.d)*. Доступно : <<https://www.5.ua/ukrayina/ekoloh-rozpoviv-do-choho-mozhe-pryzvesty-masova-vyubka-lisiv-u-karpatakh-218078.html>>. [24 Листопад 2025].
5. Тунберг, Г, Тунберг С, Ернман М & Ернман, Б 2022. *Наш дім у вогні*, пер. з англ. О. Лобастової, Київ : Форс Україна, 320 с.
6. Calma, J 2023. *Time is Running Out on the Climate Clock*. Available from: <<https://www.theverge.com/2023/7/22/23803197/climate-change-clock-deadline-new-york>>. [8 November 2025].
7. *Climate Clock (n.d)*. Available from: <<https://climateclock.world/>>. [24 November 2025].
8. Crutzen, PJ Stoermer, EF 2000. "The "Anthropocene"", *Global Change Newsletter*, no. 41, p. 17–18.
9. Ingold, T 2000. *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*, London & New York: Routledge, 465 p.
10. Global Footprint Network. *Open Data Platform*. Available from: <<https://data.footprintnetwork.org/>>. [24 November 2025].
11. Naess, A 1989. *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy*. Cambridge : Cambridge University Press, 223 p.
12. Orr, D 1994. *Earth in Mind: On Education, Environment, and the Human Prospect*, Washington, DC : Island Press, 213 p.
13. Pope Francis 2015. *Laudato si': On Care for Our Common Home*, Vatican City : Libreria Editrice Vaticana, 184 p. Available from: <https://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html>. [25 November 2025].
14. Rockström, J et al. 2009. 'A Safe Operating Space for Humanity', *Nature*, vol. 461, p. 472–475.
15. Sterling, S 2011. 'Transformative Learning and Sustainability: Sketching the Conceptual Ground', *Learning and Teaching in Higher Education*, no. 5, p. 17–33.

References:

1. Eriksen, TG 2019. *Smittia i liudy. Zvorotnyi bik spozhyvannia (Waste and People: The Other Side of Consumption)*, per. z norvezk., Kyiv : Nika-Tsentr, 224 p.
2. Koolhaas, R 2021. 'What Ever Happened to Urbanism?', *A komus shche potribni mista? Ekolohiia proty modernizatsii (Are Cities Still Needed? Ecology Against Modernization)*, za red. B. Filonenka, Kharkiv : IST Publishing, p. 119–155.
3. Latour, B, Stengers, I, Jing, A & Bubandt, N 2021. 'Antropology hovoriat: pro kapitalizm, ekolohiiu, apokalipsys (Anthropologists Speak: On Capitalism, Ecology, Apocalypse)', *A komus shche potribni mista? Ekolohiia proty modernizatsii (Are Cities Still Needed? Ecology Against Modernization)*, za red. B. Filonenka, Kharkiv : IST Publishing, p. 19–53.

4. *Naslidky nehody v Ukraini: ekoloh zaiavyv, shcho vyrubka lisiv pryzvodyt do ruiniivnykh povenei u Karpatakh* (Consequences of bad weather in Ukraine: an environmentalist said that deforestation leads to devastating floods in the Carpathians) (n.d). Available from: <<https://www.5.ua/ukrayina/ekoloh-rozpoviv-do-choho-mozhe-pryzvesty-masova-vyrubka-lisiv-u-karpatakh-218078.html>>. [24 Lystopad 2025].
5. Thunberg, G, Thunberg, S, Ernman, M & Ernman, B 2022. *Nash dim u vohni* (Our House Is on Fire), per. z anhl. O. Lobastovoi, Kyiv : *Fors Ukraina*, 320 p.
6. Calma, J 2023. *Time is Running Out on the Climate Clock*. Available from: <<https://www.theverge.com/2023/7/22/23803197/climate-change-clock-deadline-new-york>>. [8 November 2025].
7. *Climate Clock* (n.d). Available from: <<https://climateclock.world/>>. [24 November 2025].
8. Crutzen, PJ Stoermer, EF 2000. "The "Anthropocene"", *Global Change Newsletter*, no. 41, p. 17–18.
9. Ingold, T 2000. *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*, London & New York: *Routledge*, 465 p.
10. Global Footprint Network. *Open Data Platform*. Available from: <<https://data.footprintnetwork.org/>>. [24 November 2025].
11. Naess, A 1989. *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy*. Cambridge : *Cambridge University Press*, 223 p.
12. Orr, D 1994. *Earth in Mind: On Education, Environment, and the Human Prospect*, Washington, DC : *Island Press*, 213 p.
13. Pope Francis 2015. *Laudato si': On Care for Our Common Home*, Vatican City : *Libreria Editrice Vaticana*, 184 p. Available from: <https://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html>. [25 November 2025].
14. Rockström, J et al. 2009. 'A Safe Operating Space for Humanity', *Nature*, vol. 461, p. 472–475.
15. Sterling, S 2011. 'Transformative Learning and Sustainability: Sketching the Conceptual Ground', *Learning and Teaching in Higher Education*, no. 5, p. 17–33.

Надійшло до видання / Received
Прийнято до друку / Accepted

4.12.2025
12.01.2026

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-10
УДК 722(477)+130:2

ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС МИСТЕЦТВА У ДЗЕРКАЛІ СВІТОГЛЯДНО-АРТИКУЛЯТИВНИХ ПРІОРИТЕТІВ

О. В. Когут
Л. Д. Бабушка

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Сміслова та інтерпретативна двозначність мистецтва актуалізує потребу виявлення особливостей і закономірностей його історичного генезису крізь призму світоглядних та артикулятивних пріоритетів.

Постановка проблеми. Проблемність різномлущень щодо змістовного трансісторичного інваріанта мистецтва, його місійного покликання і засобів артикуляції такої мети доповнюється конкретно-історичною специфікою світоглядних та артикулятивних пріоритетів мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж попередніх двох десятиліть аспектному діапазону історичного генезису мистецтва в дзеркалі світоглядних та артикулятивних пріоритетів на Заході було присвячено чимало дослідницьких проєктів – зокрема, Ж. Рансьєра, А. де Боттона та Дж. Армстронга, Дж. Рінальді, Т. Грацика, Р. Елдріджа, К. Дж. Дюкасса, Д. Матраверса.